

STUDIA PHILOSOPHICA WRATISLAVIENSIA

---

vol. IV, fasc. 4 (2009)

INSTYTUT FILOZOFII UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO
WROCŁAWSKI ODDZIAŁ PTF

STUDIA PHILOSOPHICA WRATISLAVIENSIA

vol. IV, fasc. 4 (2009)

redaktor naukowy tomu
ARTUR PACEWICZ

korekta
AGNIESZKA ŁUSZPAK

wydawcy
INSTYTUT FILOZOFII UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO
OFICyna WYDAWNICZA ATUT

© Copyright by Studia Philosophica Wratislaviensia 2009

redaktor naczelny
ADAM CHMIELEWSKI

zespół redakcyjny
ROMAN KONIK
DAMIAN LESZCZYŃSKI
ARTUR PACEWICZ

adres redakcji
INSTYTUT FILOZOFII UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO
ul. Koszarowa 3
51-149 Wrocław e-mail: studiaphilosophica@poczta.fm
www.studiaphilosophica.pl

ISSN 1895-8001
Nakład 300 egz.

dystrybucja
Oficyna Wydawnicza ATUT — Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
ul. Kościuszki 51a 50-011 Wrocław e-mail: oficyna@atut.ig.pl
www.atut.ig.pl

**Studia Philosophica
Wratislaviensia**
vol. IV, fasc. 4 (2009)

ARTUR PACEWICZ

Interpretacje starożytnej myśli sokratycznej

Socratica 2005, L. Rosetti, A. Stavru (cur.), Levante Editori, Bari 2008, ss. 283.

Polska literatura sekundarna jest niezmiernie uboga, jeśli chodzi o refleksję nad filozofią tak zwanych sokratyków. Istnieje wprawdzie wiele monografii dotyczących Platona, ale nie jako sokratyka. Natomiast w przypadku sokratyków mniejszych cały dorobek myśli polskiej to zaledwie jedna monografia i kilka artykułów. Tymczasem w światowej literaturze od połowy XX wieku badania nad tym obszarem myśli starożytnej coraz bardziej się intensyfikują. Warto więc, jak sądzę, przedstawić rezultaty zawarte w jednej z najnowszych publikacji.

W zbiorze artykułów pod redakcją Livio Rosettiego i Alessandro Stavru odnajdziemy teksty, które zostały zaprezentowane przez autorów na konferencji, która odbyła się w dniach 17–19 lutego 2005 roku w mieście Senigalia. Tom został podzielony na trzy główne części, które poprzedzone są wstępem, a zakończone apendyksem oraz indeksami imion autorów starożytnych, współczesnych i notą o autorach.

W obszernym *Wstępie* L. Rosetti przedstawia historię współczesnych badań nad szkołami sokratycznymi mniejszymi, które zostały zintensyfikowane w połowie XX wieku, przede wszystkim dzięki serii wydań fragmentów oraz testimoniów dotyczących tychże filozofów, rozpoczętej przez G. Giannantoni (*I Cirenaici* [Firenze 1958]; później opublikowane zostaje monumentalne dzieło: *Socratis et Socraticorum Reliquiae*, vol. I–IV [Napoli 1990]) oraz dzięki ukazywaniu się coraz większej liczby opracowań monograficznych, komentarzy oraz artykułów. Coraz częściej dostrzega się konieczność prowadzenia rozważań nad obecnością autorów sokratycznych nie tylko w dużo późniejszych źródłach doksograficznych, lecz również w zachowanych w o wiele szerszym stopniu pismach Platona czy Ksenofonta (L. Rosetti przedstawia również obecność problematyki ‘sokratycznej’ w poszczególnych monografiach dotyczących Platona czy Ksenofonta). Natomiast źródła doksograficzne (w szczególności zaś Diogenesa Laertiosa) poddaje się krytyce. *Wstęp* kończy krótkie uzasadnienie układu tomu oraz przedstawienie treści poszczególnych tekstów.

Część pierwsza zatytułowana jest *Socrates i dialogi sokratyczne*. Rozpoczyna ją tekst L. Rosettiego, *I Socratici della prima generazione: fare filosofia con i dialoghi anziché con trattati o testi paradossali*. Po rozważaniach wstępnych, w których przede wszystkim podkreśla się rolę Platona dla odtworzenia myśli sokratejskiej, autor zastanawia się nad tezą, czy przy wielości i różnorodności *logoi sokratikoi* można uznać, iż postać i poglądy

Sokratesa nie są już możliwe do rozpoznania, a czego konsekwencją byłaby niemożliwość traktowania sokratyków jako jednej, pod jakimś względem spójnej, grupy myślicieli. L. Rosetti zwraca uwagę na to, iż uzyskane wnioski są zbieżne z niezauważoną szerzej tezą G. Vlastosa z pracy *Socrates, ironist and moral philosopher* (Cambridge 1991) o dwóch Sokratesach. Następnie analizie poddana zostaje kwestia nowości gatunku zwanego dialogiem sokratycznym, czyli jego relacja do dwóch sposobów utrwalenia i publikowania myśli filozoficznej — traktatów *O naturze* oraz krótkiego, skondensowanego i często prowokującego traktatu sofistycznego. Czy między tymi gatunkami dochodzi do zerwania w tradycji filozoficznej, czy też można dostrzec pewną ciągłość? Szczególnie ważny okazuje się traktat sofistyczny, który ma również charakter paradoksalny. Jednakże i jego forma (podobnie zresztą jak pisma w stylu presokratycznym) — w pewien sposób sztywna, zamknięta i niezmienna, ponieważ osiąga efekty jedynie przy uważnej lekturze — zostaje przekroczone w dialogu sokratycznym. Miejscem rozważań staje się palestra, agora lub mieszkanie prywatne, a nie jakieś miejsce wyznaczone urzędowo; nie jest to lekcja, za którą pobiera się wynagrodzenie, lecz rozmowa; uczestnikiem nie jest uczeń, lecz przyjaciel etc. Autor bierze następnie pod lupę dialogi Platona (jak również niektóre partie Ksenofonta oraz świadectwa dotyczące Aischinesa i Fedona), które dzieli na dwie grupy — pozbawione pozytywnie określonego nauczania („otwarte”, „płynne”) oraz bardziej określone. Gatunek dialogu sokratycznego jawi się jako wielce innowacyjny, aczkolwiek jego żywot okazał się dosyć krótki. W swym artykule *Due aspetti della figura di Socrate* G. Casertano bierze pod uwagę przede wszystkim niektóre partie dialogów założyciela Akademii (*Obronę Sokratesa, Fedona* (61b–63e, 84e–85b), *Teajteta* (169b–c), *Państwo* (487d–489d, 490c–491e, 499b–500d)), w których dostrzega dwa ściśle ze sobą powiązane aspekty męża Ksantypy. Po pierwsze, jest to paradoksalność Sokratesowego stwierdzenia „wiem, że nic nie wiem”, które nie określa życiowego nastawienia jako pasywnego, lecz wręcz przeciwnie, w pełni aktywnego. Po drugie, Sokrates dokonuje swoistego przewrotu w odniesieniu do tego, co pozorne oraz tego, co zdroworozsądkowe. Pierwszą część zamyka krótki tekst M. Vegettiego *Socratici*, w którym odnosi się on do rezultatów badań L. Rosettiego, wskazując na newralgiczne punkty jego interpretacji.

Druga część tomu poświęcona jest innym (niż Platon) sokratykom, a mianowicie Izokratesowi, Ksenofontowi, Arystypowi i Antystenesowi. Rozpoczyna ją artykuł M. Tulliego *Isocrate storico del pensiero: Antistene, Platone, gli eristi nell'Encomio* di Elena. Według autora Izokrates w analizowanym utworze we wstępie stosuje figurę zwaną *priamel*, i w nim to w sposób anonimowy („jedni..., drudzy...”) dokonuje wyznaczenia trzech rodzajów poglądów. Pierwsza grupa utrzymuje, że nie jest możliwe stwierdzenie fałszu, nie jest możliwe wypowiedzenie twierdzeń sprzecznych. Identyfikację i tożsamość z poglądami Antystenesa znajduje Tulli w *Metafizyce* 1024b 26–34. Druga grupa twierdzi, iż konieczna jest wiara w tożsamość cnót: dzielności, mądrości, sprawiedliwości. W tym przypadku zapewne chodzi o Platona. Natomiast trzecią grupę stanowią eryści. Główna struktura utworu ma charakter biegunowy, a analogiczne, biegunowe podejście można odnaleźć w pismach Stagiryty. Kolejny artykuł w tej części ma charakter swoiście metahistoryczny; z pewnością jest on ważny dla kręgu badaczy włoskich, ale może być ciekawy również dla uczonych spoza tego kręgu. E. Spinelli przedstawia postać Ksenofontowego Sokratesa w pracach A. Labrioligo (1843–1904) i R. Mondolfa (1877–1976) (*La parabola del Socrate senofonteo: da Labriola a Mondolfo*). Oba ci badacze byli silnie zaangażowani politycznie. Wspólnie podkreślali głęboką religijność Sokratesa i określają go mianem odkrywcy idei. A. Stavru powraca do badań przede wszystkim świadectw dotyczących sokratyków i skupia się na, jakże ważnej, frazie *ti estin* (*Aporia o definizione? Il 'ti esti' negli scritti socratici di Senofonte*), którą analizuje w sokratycznych

pismach Ksenofonta. W pierwszej części autor dokonuje przeglądu wyników badawczych uzyskanych przede wszystkim przez T.M. Robinsona, ale uwzględnione są również ustalenia innych badaczy anglosaskich (P. Geacha, G. Vlastosa, A. Nehamasa, G. Santasa, H. Benson), którzy jednakże odnosili się w swych badaniach głównie do dialogów Platona. Za najważniejszy jednak tekst z literatury sekundarnej, do którego Stavru wielokrotnie się odnosi, uznany zostaje artykuł A. Patzera, *Der Xenophontische Sokrates als Dialektiker*. Następnie spośród wielu miejsc w Ksenofontowych *Wspomnieniach o Sokratesie*, w których pojawia się fraza *ti estin* autor w szczególności poddaje analizie dwa: I 1.16 oraz IV 6. Od strony metodologii sokratejskiej ważnymi terminami są *episkepsis* oraz *horismos*. Okazuje się, iż wspomniana fraza jest pojmowana odmiennie od tego, jak to ma miejsce w dialogach Platona czy pismach Arystotelesa. Nie chodzi o dojście do definicji, lecz o ustanowienie hipotezy przedmiotem wszelkiego możliwego badania. Również w tekście H.-O. Neya (*L'âme au corps. L'expressivité de l'invisible chez le Socrate de Xénophon*) poddaje się badaniu postać Sokratesa nakreśloną w pismach Ksenofonta, w tym przypadku w 10. rozdziale III księgi *Wspomnień*. W nim to Sokrates wizytując malarzy pyta, czy można poprzez odzwierciedlenie pewnych fizycznych cech ukazać stan ducha (chodzi przede wszystkim o manifestację uczuć). W pewien sposób dusza zostaje określona poprzez przymioty fizyczne, a jej postać (*eidos*) artystyczna charakteryzuje się pewną wielością, zmiennością i cielesnością — jest *ama-fizyczna* w odróżnieniu od platońskiej *meta-fizycznej* postaci. Ksenofontowe pismo *Hieron* zostaje poddane analizie przez S. Schorna (*Die Vorstellung des xenophontischen Sokrates von Herrschaft und das Erziehungsprogramm des „Hieron“*), a autor stawia tezę, iż dyskusja między dwoma osobami, które nie są filozofami (poetą Symonidesem i tytułowym tyranem Hieronem), dotyczy władzy. Najpierw przedstawia krótko stan badań nad pismami Ksenofonta, a następnie poglądy Sokratesa na władzę i monarchię we *Wspomnieniach* i *Ekonomiku*. W odniesieniu do *Hierona* stwierdza autor, iż Ksenofont poprzez niespójności wskazuje wyraźnie, iż mimo bycia na właściwej drodze rozważań, to osoby dialogu nie są w stanie osiągnąć właściwych wniosków. Natomiast bliższe przyjrzenie się tekstom Ksenofonta pozwala dostrzec, że problem władzy jest w nich rozważany na wyższym, filozoficznym poziomie, który przybliża do właściwego rozwiązania tego zagadnienia. W kolejnym artykule A. Alderman skupia uwagę na Ksenofontowym *Ekonomiku* i Platońskim *Polityku*, szukając powiązania poprzez pojęcie *phronêsis* (*Phronêsis in Xenophon's „Oeconomicus” and Plato's „Politicus”*). Tekst chyba najsłabszy w tym tomie, ponieważ przedstawia pokrótce badane zagadnienie w obu pismach, ale nie znajduje odpowiedniego dla nich powiązania, a jedynym wnioskiem jest to, iż wymaga ono dalszego badania. A. Hourcade rozważa związek między mądrością, przyjemnością i pieniędzmi u Arystypa z Cyreny (*Aristippe de Cyrène, la sagesse, le plaisir at l'argent*). Poruszone zostają w nim cztery zasadnicze zagadnienia:

- (1) bogactwo czy też jego umiłowanie (*philochrematia*) wytwarza przyjemność, jednakże nie jest ono pożądane samo w sobie, albowiem stanowi jedynie etap przejściowy w osiągnięciu szczęścia. Wiąże je ze sobą jednokierunkowa relacja przyczynowa — bogactwo jest przyczyną powstania przyjemności, natomiast nie zawsze z przyjemności płynie bogactwo. Stanie się tak oczywiście tylko wtedy, gdy bogactwo zostanie oddane całkowicie służbie przyjemności, to zaś potrafi tylko mędrzec, który będzie wiedział na jakie przyjemności warto je przeznaczyć;
- (2) jakie elementy wchodzi w skład wychowania dla przyjemności;
- (3) rzeczy nie są łatwe do poznania, ponieważ są takimi, jakie nas poruszają uczuciowo;
- (4) rzeczy mają wartość tylko o tyle, o ile sprawiają nam przyjemność.

Autorka stwierdza, iż rzeczy, pieniądze oraz przyjemności mają dla cyników charakter obojętny aksjologicznie. Trudno się z tym zgodzić. Rzeczy same w sobie są niepoznawalne, a zyskują wartość jedynie w odniesieniu do pobudzania naszych afektów — takie stanowisko świadczy raczej o subiektywizacji wartości (dotyczy to naturalnie również majątku). Z pewnością również przyjemności nie są neutralne aksjologicznie, skoro mędrzec nie jest bierny względem doznawanych afektów, lecz panuje nad nimi.

Przyjemności stają się przedmiotem rozważań F. Trabattoniego, który analizuje, jak określają korzystanie z przyjemności Sokrates, Antystenes i Platon (*Socrate, Antistene e Platone sull'uso dei piaceri*). W dwóch pierwszych częściach artykułu autor omawia spory wokół pojęcia 'sokratyzm' oraz przedstawia postać prawdziwego filozofa, dla którego teoria i praktyka są tożsame. Następnie przechodzi do analizy koncepcji Antystenesa biorąc pod uwagę *Ucztę* Ksenofonta (IV 34–44), w której Antystenes prezentuje stanowisko umiarkowanie ascetyczne, Platońskiego *Gorgiasza* oraz aluzje zawarte w *Fedonie* (82e–83c; 84a–b). Za A. Brancaccim¹ uznaje, iż skrajnie antyhedonistyczne stanowisko, jakie przypisują Antystenesowi niektóre źródła doksograficzne, nie jest w uzasadniony sposób możliwe do przypisania temuż sokratykowi.

Wraz z tekstem K. Sharpa *Socratic Discourse and the Second Person in Plato: Three Inside Views* wkraczamy w obszar myśli sokratycznej realizowanej w dialogach założyciela Akademii. Przedmiotem analiz Sharpa stają się bardzo rzadkie odautorskie komentarze wyrażone w drugiej osobie, zwracające się do czytelnika i nakierowujące jego uwagę na sposób odbioru tekstu filozoficznego, a w szczególności na to, jak rozumieć sokratyczny *logos*. W dialogach *Laches* oraz *Uczta* dwaj ich uczestnicy — Nikias i Alkibiades — pokazują, jak łatwo jest mylnie zrozumieć taką wypowiedź, jeśli ktoś nie wie, czego się po niej spodziewać, oraz w jaki sposób i na co zwracać w niej uwagę. W *Teajtecie* zaś podkreślone jest to, iż w sokratejskim dyskursie odbiorca traktowany jest przede wszystkim jako osoba o szczególnych cechach, względem której Sokrates zajmuje szczególne stanowisko. M. Narcy prezentuje analizę wypowiedzi Alkibiadesa w Platońskiej *Uczcie* (*Socrate nel discorso di Alcibiade (Platone, Simposio 215a–222b)*). Wedle autora stanowi ona świadectwo istnienia tradycji, zgodnie z którą Sokrates postrzegany był jako osoba o charakterze ponadludzkiem. Istnienie takiej tradycji wydaje się potwierdzać również Ksenofont. Platon jednakże jednocześnie staje w opozycji do niej i pokazuje, iż jego podziw dla Sokratesa wynika z całkiem przeciwnych pobudek. E. Grasso bierze pod uwagę rzadko pojawiający się w kontekście sokratycznym dialog *Sofista* (*Socrate dans le „Sophiste”: Platon, le juge et le prétendant*). Omawia ona początek dialogu, w którym Sokrates porównuje Cudzoziemca z Elei (w przekładzie W. Witwickiego jest to Gość z Elei) do boga zbijającego (W.W. — bóg-pogromca), który przybywa, aby osądzać niewiedzę ludzi. Passus zawiera, według E. Grasso, odniesienie do *Odysei* (XVII 483–487). Następnie Cudzoziemiec analizuje nauczanie Sokratesa w aspekcie erystyki, elenkyty i dialektyki, czego zwieńczeniem jest słynne „ojcóbójstwo” Parmenidesa. L. Bargeliotis poddaje analizie niektóre spośród scen dramatycznych w dialogach Platona (*Identifying Some of the Dramatic Scenes of Socrates*). W uwagach wstępnych podkreśla rolę Sokratesa w filozofii greckiej jako tego, który po raz pierwszy w myśli europejskiej przedmiotem rozważań uczynił człowieka i jego duszę, przede wszystkim w aspekcie aksjologicznym (wydaje się jednak, iż uczynili to przede wszystkim sofisci) oraz interpretuje dialektykę jako wzajemną grę opozycji (na przykład filozofia — *doxosophia*), która zakłada nie tylko sformułowanie terminów ogólnych i powszechnych praw myślenia, lecz również maieutykę, która jest ruchem od tego,

¹ A. Brancacci, *Érotique et théorie du plaisir chez Antisthène* [w:] *Le Cynisme ancien et ses prolongements*, M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet (eds.), Paris 1993, s. 35–55.

co indywidualne do tego, co ogólne oraz od przykładu do reguły. Efektem tych analiz jest stwierdzenie, iż prawdopodobnie procedura elenktyczna oraz szukanie definicji nie były stosowane przez Sokratesa wyłącznie do zagadnień etycznych. Duża różnica zachodzi między Sokratesem przedstawianym w tak zwanych dialogach sokratycznych, w których to on jest scenarzystą i reżyserem odgrywanych tam scen dramatycznych, a średnimi i późnymi dialogami Platona, w których pojawia się dramatyczny konflikt pomiędzy argumentacją moralną i roztropnościową (*prudential*).

Całość rozważań zamyka *Apendyks*, w którym znajdują się trzy teksty. F. Dianpoli zastanawia się nad kwestią odkrycia dialogu sokratycznego (*Il dialogo socratico: un'invenzione discussa*). Brane są pod uwagę trzy świadectwa traktujące dialog sokratyczny jako gatunek: Atenajos (XI 505c), Diogenes Laertios (III 48) oraz Papiirus z Oksyrynchos (*POxy* 3219). Najprawdopodobniej istniały już przed Platonem oraz w jego czasach pisma, które przedstawiały nauczanie Sokratesa. Zaslugą założyciela Akademii byłoby podniesienie rangi literackiej tego gatunku. Nowatorstwo polegałoby na połączeniu formy mimetycznej z treścią filozoficzną, czego efekt w aspekcie paideutycznym może być przeciwstawiony tragedii. Wynik tego połączenia pozwala również na pojednanie między filozofią a poezją. N. Notomi przedstawia w skrócie tezy swojej książki *The Birth of the Philosopher: People Around Sokrates*, która jest pierwszą monografią napisaną w języku japońskim dotyczącą tak zwanej literatury sokratycznej. *Apendyks* zamyka wspomnienie o włoskiej badaczce filozofii starożytnej V. Cellupricy, która zmarła 28 września 2005.